

E 33/15

P U K Á N S Z K Y B É L A

W. LINDEN:

GESCHICHTE
DER DEUTSCHEN LITERATUR

BUDAPEST, 1938

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

P U K Á N S Z K Y B É L A

W. LINDEN:

GESCHICHTE
DER DEUTSCHEN LITERATUR

B U D A P E S T, 1938

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

E 33/15

Walther, Linden: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Philipp Reclam jun., Verlag, Leipzig. (1937.) 8. 490 l.

A Harmadik Birodalom megalakulása óta újságcikkekben, propagandairatokban, sőt a tudományosság igényével fellépő részlettanulmányokban is gyakran olvashattunk arról, hogy a mai német irodalomtudománynak a nemzeti szocializmus szellemi értékrendszeréhez alkalmazkodva gyökeres revízió alá kell vennie egész tárgyszemléletét. Walther Linden még mint a „Zeitschrift für Deutschkunde“ társszerkesztője, több kisebb tanulmányban adott izelítőt az új irodalomszemléletből s a belőle adódó merész átértékelésekből, most pedig hatalmas kötetben az egész német irodalomtörténet vizsgálatában alkalmazza a győztes forradalom szellemi értékrendszerét. Könyvét általában elismeréssel kell fogadnunk: Linden komoly szakember, ismeri és felhasználja a részletkutatások legújabb eredményeit, a közvetlen átélés ereje hatja át mondanivalóját, tömören, szemléletesen ír, s az óriási anyag helyes tagolásával világos, áttekinthető képet ad a német irodalom fejlődéséről a legrégebb időtől szinte a mai napig.¹

Legfőképen azonban azért kell hálásan fogadnunk Linden kézikönyvét, mert minden találgatást és kételyt eloszlat, minden egyéni benyomást kizár a mai Németország irodalomfelfogását illetőleg. Linden kapcsolatai a mai német művelődéspolitikai vezető tényezőivel közismertek, tisztában kell lennünk tehát azzal, hogy könyve a mai politikai erőviszonyok mellett általános érvényű *hivatalos német irodalomtörténet*, melynek tételei, értékelései az iskolakönyvek révén a német társadalom széles rétegeibe találnak utat és talán egy egész nemzedék irodalomszemléletét határozzák meg. Ezért kissé bővebben kell foglalkoznunk azzal, ami Linden szemléletében új, az eddigetől eltérő.

¹ Sajnáljuk a könyv értelemzavaró sajtóhibáit: 91., 178., 189., 212., 353., 360., 440. l., a 186. lapon meg azt olvassuk, hogy az 1597-ben született és 1639-ben meghalt Opitz 41 évet élt!

Kezdjük a pozitívumokkal, azokkal a jelenségekkel, melyeknek értékére az új szemléletben erősebb hangsúly esik. A „Blut und Boden“ dogmájából természetesen következik, hogy Linden feltűnő szerepet juttat az irodalom fejlődésében a faji erők játékanak, a vérségi kapcsolatoknak. Amennyiben egyszerű tényeket állapít meg, nem lehet komoly kifogásunk a faji szempont érvényrejuttatása ellen; hogy pl. Goethében szerencsés módon keveredik az észak- és délnémet vér (281. l.), érdekes lehet, bár alig segíti elő műveinek megértését. Azonban a szerző messzemenő következtetéseket von le a faji erők túlbecsüléséből. Mindenekelőtt az „északi“, szerinte legértékesebb faj műveit látja a német, sőt az európai szellemi élet legnagyobb alkotásaiban. Rosenbergre emlékeztető merész képzelettel „horogkeresztrel ékesített szőke, kékszemű harcosokkal“ népesíti be még a japán partokat is a Krisztus előtti második évezredben (7. l.), a germánság győzelmét Róma fölött azzal magyarázza, hogy a római nép káros vérkeveredés folytán elvesztette töretlen „északi“ erejét (11. l.), és egészben, vagy túlnyomó részben a germán, északi faj műveit magasztalja a középkori francia lovagi eposzban, meg az olasz renaissanceban (177. l.). A kivételes faji sajátosságait Linden legtisztábban a régi germán hősköltészetben ismeri el, ennek méltatására — féltetve minden kritikát és elvesztve minden arányérzékét — nem talál elég dicsőítő jelzőt: szerinte nincsen nép — sem a görögök vagy rómaiak, sem a kelták vagy szlávok —, melynek történelméhez a germánokéhoz hasonló gazdagságú és értékű hősi dalköltészet fűződnék (31. l.); ismeretes, hogy a germán hősköltészethez csak közvetlen források segítségével férhetünk, a szerző mértéktelen áradozását tehát legalább is kissé mérésnek kell tartanunk. Az északi, germán szellemet a kereszténység és az Egyház, az antik és keleti hagyománykincs létében fenyegette és gyengítette ugyan, de elpusztítani nem tudta (98. l.); újra meg újra mindenféle változatban felbukkan a német irodalom fejlődése folyamán. A faji vonásokból adódó germán szellem Linden értékrendszerének legfontosabb zsinórmértéke, ehhez viszonyítja a német irodalom összes alkotásait. Lényegét nagyon nehéz röviden meghatározni, mert a szerző felfedező lázában szemfényvesztő dialektikával értelmez, s hogy értelmezései legalább látszatra helytállóak legyenek, hol a „germán szellem“ érdekében kénytelen egyéni önkénnyel elbánni a vizsgált irodalmi alkotások tartalmával, hol pedig az irodalmi alkotások érdekében a „germán szellemet“ újabb meg újabb változataira bontani. Az értékmérő szellem minden változatban többé-kevésbé meglévő lényeges vonásai: a kereszténységtől független vallásosság, illetve „életérzés“, mely az isteni kinyilatkoztatást a természetben, az egyén és közösség sorsának irányításában látja, katonás szolgálatkészség a közösséggel szemben és tettekben megnyilvánuló politikai akarat. Ezt a szellemet kutatja fel és méltatja Linden virtuóz értelmezési készséggel a német irodalom fejlődési folyamatában. A Nibelungének szerinte a halálmegvető, végzetben megnyugvó „germán életakarát“ hősi eposza (98. l.), a nagy lovagi epikusok (Hartmann, Wolfram és Gottfried) költészete számára azért fontos, mert „minden szavában merő ellentéte az Istenállam hierarchikus eszményének“ (91. l.). Természetes, hogy ebben a szemléletben különös hangsúly esik Walther von der Vogelweide politikai lírájára, főképp a Róma ellen írt támadó verseire. A reformáció és előzményeinek vizsgálatánál a szerző igazi rokonszenve nem Luther felé fordul, hanem Ulrich von Hutten felé, aki az egyházi reformtörekvéseket csak eszköznek tekintette nagy nemzetpolitikai célok megvalósítására. A német irodalom további útján szintén a „germán szellem“ két fővonásának, a kereszténységtől eltávolodó német életérzésnek és

a katonás, politikai tettekrezségnek méltatását kapjuk. A német irodalomtörténet fénykorát 1750—1830 között Linden „német mozgalom” néven foglalja össze, kiemelve, hogy világszemléletében lényegesen eltér a kereszténységtől (275. l.); jellemző a Goethéről szóló szakasz utolsó, összefoglaló mondata: Goethe élete „egy évezred után az első nagy német élet, mely kereszténynek már nem nevezhető mély vallásosságban telt el” (319. l.). Hasonló megállapításokkal bőven találkozunk XIX. és XX. századi írók jellemzésénél is; néhány példa: Georg Büchner még mint a darmstadti gimnázium 17 éves tanulója „teljesen elkészül” a kereszténységgel (368. l.), Gustav Frenssen „német kereszténysége” elveti az „ótestamentomi és paulinus” szellemet (430. l.), a kritikátlanul felmagasztalt Hermann Burte új, „zsidó elemektől megtisztított” árja hitről álmodozik és egyik regényhősével „az ősrégi horogkeresztet” rajzoltatja a homokba (435. l.), Paul Ernst pedig a „megmerevedett kereszténységgel” az „igazi hitet” állítja szembe (442. l.). A példákat megsokszorozhatnánk, de már az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy a szerzőnek kevésbé fontos a „német vallásosság”, illetve „életérzés” pozitív tartalma, mint annak megállapítása, hogy ennek a tanításnak hirdetői eltávolodtak a kereszténységtől.

Az „északi vér” leghívebb őrzőjét Linden a porosz államban látja (179. l.). Énnélfogva az egyéni vallásosság kifejezései mellett a katonás porosz szellemet és a faji öntudatot kutatja a német irodalom alkotásaiban, s a szerint értékeli az írókat, hogy milyen mértékben képviselték ezt. Itt is gyakran akadunk túlságosan egyéni értelmezésekre. Poroszosítva jelenik meg a könyvben Lessing, persze csak részben, mert a liberalizmus egyik szellemi őseinek érdemeit a szerző fenntartás nélkül nem ismerheti el, de a Philotas, Tellheim, Emilia Galotti és a teológiai vitairatok „porosz” szelleme feledtetni tévedéseit. Wieland csaknem kizárólag mint politikai regényíró lép elénk, aki az „értelmes vezérelvet” hirdeti, és az „erős vezéregyéniséget” magasztalja; egyébként Wieland írói arcképe szürke és homályos, s érthetetlennek tartjuk azt az állítást, hogy művei „hatás nélkül” maradtak a korabeli fiatal nemzedékre (269. l.), mikor egy futólagos pillantás a Goedeke „Grundriss”-ébe is meggyőzhet arról, hogy Wieland a német irodalomnak úgyszólván első igazán európai sikerű írója (nálunk XVIII. századi magánkönyvtárakban szintén a leggyakrabban képviselt író), és ellenfelei, a Linden által magasztalt göttingai költők is valószínűleg nem azért ítélték máglyahalálra műveit, mert „hatástalanok” maradtak. Schiller arcképében is az „északi”, „hősies” vonások domborodnak ki. Ez a kép is elnagyolt és elmosódott: az írói eszközeit főlényes tudatossággal kezelő szerző talán a „Nachzügler”-nél (293. l.) szerencsésebb szóval kezdhette volna mondanivalóját a legnagyobb német drámaíróról. Nem tudunk mit kezdeni azzal a kijelentésével sem, hogy „Goethe nem engedte Schillert bepillantani legmélyebb és világnézeti szempontból legjelentékenyebb alkotásába” (309. l.); aki egyszer elolvasta a két költő levelezésének idevágó darabjait (a legfontosabb levelek Goethe részéről: 1797. VI. 22., VI. 24., VI. 27., Schiller részéről 1797. VI. 23., VI. 26.), az tudja, hogy Schillernek szinte döntő szerepe van a Faust első részének végleges kialakulásában; alig merjük hinni, hogy éppen a mai Németország irodalomtörténetírója nem vett tudomást ezekről a levelekről, melyeknek ismeretét hallgatóinktól is joggal megkívánjuk, nem tudjuk tehát, miért akarta lazítani Goethe és Schiller szellemi kapcsolatát azzal, hogy nem vette őket figyelembe. Annál nagyobb melegséggel emlékezik meg Linden a XVIII. és XIX. század poroszos szellemű, katonás költőiről: Klinger például a német klasszi-

cizmusnak szinte Goethevel és Schillerrel egyenrangú szellemévé lép elő, az iszákos és fegyelmezetlen Grabbe pedig a faji öntudat, az „érces történelem és menetelő néposzlopok“ nagy drámaírójává emelkedik (368. l.), és aránytalanul több szó esik róla a könyvben, mint pl. a vele közel egykorú Mörikeről, az újabb német irodalom egyik legnagyobb lírikusáról. Persze, Lindennek kevés érzéke van a halkszavú, tiszta líra iránt. Fenntartás nélkül elismerést kapnak a szerző részéről a Harmadik Birodalom közvetlen szellemi előkészítői, például Adolf Bartels, a német irodalom első faji szempontú történetírója és Dietrich Eckart, a „Völkischer Beobachter“ megalapítója. A világháború és a nemzeti szocializmus irodalmáról szóló fejezetekben egész sor eddig ismeretlen „nagy“ író vonul fel; értékelésük érdekes, s a mai német irodalomfelfogást jellemző szempontból adódik. Linden — és általában a mai német irodalomkritika — harctéri élmények, politikai harcok vagy akár vadász- és sportteljesítmények leírásának elbírálásánál csak a leírás hitelességét, a szerző egyéni vitézségét, férfias bátorságát, tettekészségét tekinti zsinórmértéknek, s ezek a kétségkívül megbecsülendő *emberi* tulajdonságok döntik el az írói alkotás minősítését is. Ilyen módon nő a német irodalom figyelemreméltó kincsévő Otto Paust „Deutsche Trilogie“ című regényciklusa, mert mozgalmassal jelenetekkel van tele a szerző „SA harci élményeiből“ és „Berlin nemzeti szocialista meghódításából“ (457. l.). De még az egyén testi rátermettségének irodalmi minősítése ellenére is azzal a rezignált megállapítással kénytelen Linden a „nemzeti feltámadást“ kísérő regényirodalom áttekintését lezárni, hogy költői értéke igen csekély. Merőben irodalmon kívüli szempontok természetesen a jelenkori irodalom értékelésénél érvényesülnek legerősebben, de a mult szemléletében is elég gyakran szerepelnek: a „Simplizissimus“ például nem utolsó sorban azért legnagyobb értéke a XVII. század német irodalmának, mert hitelesen örökíti meg szerzőjének „világháborús“ és „harctéri“ élményeit (210. l.), Oswald von Wolkenstein, az üres formajátékká sekélyesedett lovagi líra utolsó képviselője pedig azért emelkedik szinte Walther von der Vogelweide mellé, mert majdnem az egész világot vitézül végigverekedte, sőt félszemét is elvesztette.

Nem kevésbé gazdag Linden kézikönyve negatív előjelű átértékelésekben. Mindenekelőtt kíméletlen szigorral érvényesíti az árjaparafaszt. A német irodalomtörténetnek *nincsenek zsidó írói*; ezek a könyvben legfeljebb mint tárgyi kellékek szerepelnek, rendszeresen mint valami elemi csapások vagy bacillusfészkek, melyek a német nép szellemét megrontották. Heine minden írók között a „legszemérmertlenebb és legjellemtelenebb“, a „romantika sírásója“, aki mindenkit állandóan zsarolt és éveken keresztül a mártíromság komédiájával tévesztette meg a német közvéleményt. És Heine szinte különleges elbírálásban részesül, a többi zsidó író szerzőnk legfeljebb arra tartja méltónak, hogy nevüket — rendszeren zsidó alakjában — megemlítsé: Lőb Baruch (Börne), Jolson (Stahl), Berthold Auerbach vagy éppen Mardochai (Marx) ilyen formában való elintézését könnyen elviseljük. Nehezebben nyugszunk meg a filozófus Mendelssohn gyökeres „átértékelésében“; tudjuk, hogy Mendelssohn mit jelentett a német felvilágosodás és romantika számára, tudjuk, hogy az agyonmagasztalt, francia műveltségű Nagy Friggyessel szemben nem csekély mértékben éppen Mendelssohn élesztette és támogatta barátjával, Lessinggel a feltörekvő német szellemi erőket, — igazán bajos tehát ezt a nagyhatású gondolkodót mintegy ártalmas bacillusként kezelni. Egyébként a legtöbb zsidó író egyszzerűen kimaradt a könyvből: Bahr, Schnitzler, Stefan Zweig,

Sternheim, Hasenlever, Wassermann, Döblin, Mombert, Wedekind, Werfel nevét hiába keressük benne; igazán nem tudjuk, hogy köztük egyiknek vagy másiknak a kirekesztése az árja-paragrafus szempontjából jogos volt-e? Linden mindenesetre következetesen érvényesíti zsidóellenes szemléletét a német irodalom egész történetén keresztül; ilyenformán új, egyéni megvilágításban kapunk némely részletet: Reuchlin közép-korvégi vitája a kölni egyetem tanáraival például szerzőnk szerint a talmud és más zsidó könyvek érdekében folyt, s jellemző példája annak a végzetes kapcsolatnak, mely a lelkiismereti szabadságért és a zsidóság jogaiért vívott küzdelmek között a német szellemi élet egész fejlődése folyamán mutatkozik (150. l.); megtudjuk, hogy a XVI. század egyik népszerű ferencrendi írója, Johann Pauli zsidó volt (175. l.), hogy Schiller Moor Károlyának alapjában nemes szándékait csak zsidó cinkostársa, Spiegelberg keresztelte (295. l.), hogy az igazi romantikus festészet kialakulását a részben zsidó nazarénusok gátolták (321. l.), hogy az 1848-as német forradalmat zsidó vezetők térítették el a helyes irányból, — Linden fáradhatatlan és kifogyhatatlan az ilyen antiszemita apróságok feltalálásában és ríkító színezésében. Természetesen a félzsidóknak sem kegyelmez: Paul Heyset legalább arra a megállapításra tartja érdemesnek, hogy „művei teljesen elenyésztek“ (399. l.), Hofmannstahl egy mellékmondatban már csak mint Stefan George rossz szelleme szerepel.

Míg azonban a zsidó írók fölött nevük pusztá megemlítésével vagy legtöbbször hallgatással könnyen elsiklik a mai Németország irodalomtörténetírója, a zsidó szellem káros hatásának, illetve e szellem helytelen megítélésének a német írók részéről rendkívül nagy figyelmet szentel. Első problémája Lessing: a „katonás“, „porosz“ szellem terjesztőjének érdemeit — mint láttuk — szerzőnk elismeri, de végzetes tévedése Lessingnek szerinte az, hogy a zsidóságot csak mint vallást ismeri fel, nem pedig mint sajátos jellegű, sajátos életfeltételekkel és törekvésekkel bíró fajt. Ilyen módon a Lessing által képviselt tolerancia gondolata gyakorlatilag a zsidó-emanipációt készíti elő, a német-séget megrontó szabadjóműves-liberális elemek szellemi fegyvere lesz (265—6. l.). Linden mindenesetre túlságos szigorral bírálja el az egész emberiségért lelkesülő felvilágosult író tévedését, hiszen következetes faji szemlélete ellenére maga is ugyanabba a tévedésbe esik: Heinéről azt olvassuk, hogy „hitsorsosait és legközelebbi rokonait is állandóan zsarolta tollával!“ (361. l.). Az olvasó egy pillanatra meghökken: hogyan, hát Heinenek zsidó „hitsorsosai“ voltak? De csak egy pillanatra, mert egyébként szerzőnk — főként a XIX. századról szóló fejezetben — nem hagy kétséget faji felfogását illetőleg. A romantika terméketlen, sőt romboló szellemeskedését a zsidó vezetés alatt álló irodalmi szalonok rovására írja, és nem mulasztja el újra meg újra hangsúlyozni, hogy a zsidó hatalmi célok szolgálatában álló újságírás, a „felületi irodalom“ miként rántotta sárba a németiség legnagyobb értékeit, miként adott hamis képet a német szellemi életéről, miként hódította meg egymásután a vezető helyeket. Előadásában gyakran megtalálja a helyes mértéket: a XIX. század német irodalmának szemléletében a zsidóság páratlan lendületű térfoglalását nem lehet figyelmen kívül hagyni. Túlzásokba leginkább akkor téved, mikor a legújabb költőkről szólva értékelésüket a zsidósággal való kapcsolataiktól teszi függővé. Richard Dehmel pl. meginog németiségében, mert egy ideig „zsidóasszonyok kötötték le“ (415. l.). Különösen mostohán és egyoldalúan bánik az expresszionizmussal, mert a zsidóság erősen volt benne képviselve; a háborús és a háborút követő évek stílradikalizmusából — jellegzetes képviselői maguk számoltak le vele — valóban

kevés maradandó érték menthető át, mégis merész túlzás szinte egyetlen érdemének tartani azt, hogy „hatással volt Hanns Johst első alkotásaira“ (421. l.).

Linden szélsőséges faji álláspontjából azonban természetesen következik, hogy szinte ugyanolyan merevséggel elutasítja a keresztény-humanisztikus műveltség értékeit, mint a zsidó szellem bomlasztó hatását. Láttuk, hogy pozitív értékelésében nagy szerepet játszik a kereszténységtől való eltávolodás; logikus tehát, hogy a keresztény gondolat érvényesülését kárhoztatja. Előadásának állandóan visszatérő motivuma, hogy a kereszténység, ez a „mediterrán-keleti vallás“ a német népet „elidegenítette“ ősi faji eszményeitől, s ezzel súlyos válságba sodorta (272., 390. l.). Ennek az „elidegenítő“ hatásnak ábrázolásában olykor naív, fantasztikus túlzásokba téved, melyekkel szemben a szakember tanácstanul áll. Az ófelnémet hangeltolódásról pl. azt olvassuk (41. l.), hogy ez a németiség keresztény hatás alatt végbement jellemváltozásának egyik kifejezője: a germán nyelv érces hangszíneit lágyabb, simulékonyabb hangok váltják fel. A keresztény szellemi értékrendszer lebecsülése jellegzetesen tükröződik Luther megítélésében is: Luther reformatori művének szerzőnk szerint egyik végzetes fogyatkozása, hogy eltért a nemzetpolitikai iránytól és vallási meg egyházi célok szolgálatába állt. Még nagyobb tévedése Luthernek, hogy nem ismerte fel a vallás lényegét: az Isten és világ, bűn és kegyelem középkori dualizmusát nem hidalja át az egység germán életérzésével, hanem elmélyíti, komolyan veszi, belső élménnyé nemesíti a megváltás Sz. Ágoston-i tanát, melyet a középkor csak felületesen, külsőségekben fogadott el. Bibliafordítása, „az Ó- és Új-testamentum zsidó-keresztény hagyományának“ népszerűsítése német nyelven, ilyenformán mintegy áldozat, melyet a németiség — hamisítatlan faji hajlamait leküzdve — a kereszténységért hozott (155—7. l.). Nincs terünk és módunk arra, hogy ezzel az értelmezéssel vitába szálljunk. A szenvedélyes elfogultsággal szemben egyszerűen tudomásul vesszük a politizált Lutherképet; csak emlékeztetünk a gazdag Luther-irodalomra, mely katolikus és protestáns részről eltérő értékeléssel ugyan, de lényegében egyértelműen ismerte fel a német reformátor tanításának magját. Világnézeti szempontok határozzák meg a keresztény áhitattal telített barokk költészet rendkívül kedvezőtlen megítélését is: a barokk költészet Linden szemléletében betegség, a kórokozók a német néptest „nem-északi“ vérsajtjai, „dinári mámoros megszállottság és keleti érzelmi megkötöttség“ (183. l.), s egyedül azzal menthetők, hogy tisztulási folyamatot segítettek elő. Általában az értékelésnek a keresztény-humanisztikus műveltség-eszmény ellen forduló irányzata újból meg újból kiütözközik: hogy az árja-paragrafus alapján elítélt romantikus festészet egyúttal mint „epigonszerű katolikus propaganda-művészet“ jelenik meg (333. l.), szinte természetes; de Linden kézikönyve az első tudományos igényekkel fellépő német irodalomtörténet, amelyben Wilhelm von Humboldt-nak, Poroszország szellemi újjászervezőjének, a neohumanizmus egyik úttörőjének még neve sem fordul elő! A legújabb kor rajzában is fel kell figyelni néhány megjegyzésre: Ricarda Huchnak, az új katolikus irodalom legnagyobb alakjának munkássága — természetesen katolicizmusa miatt! — „eltér az eleven művészettől“ (417. l.), és Thomas Mannak, a „bomlasztó, gyökértelen virtuóz-literátornak“ szinte legnagyobb vétke az, hogy az „előretörő népi barbársággal szemben a katolikus Egyházban látta a védelem leghatékonyabb biztosítékát“ (418. l. Heinrich Mannak természetesen még nevét sem írja le szerzőnk!) Az új Németország irodalomtörténetírója mindvégig következetes marad a kereszténység szellemi értékrendszerének tagadásában.

Negatív irányú átértékelésre készíteni szerzőnk általában a német irodalomtörténetnek minden olyan jelensége, mely a politikai aktivitás és céltudatosság hiányára vall. Ennek a hiánynak felismerését vagy megállapítását azonban legtöbbször erősen szubjektív értelmezésének igényli. Ilyen alapon kapjuk a könyvben a német irodalmi fejlődés „áldatlan” és „végzetes” jelenségeiként a német klasszicizmus és romantika „politikamentességét” (243. l.), Goethe olaszországi útját és elszakadását a német kultúrától és közszellemtől (276., 316. l.). Mennél jobban közeledünk a jelenkorhoz, annál dogmatikusabb szerzőnk az általa egyedül üdvözítőnek tartott politikai tájékozódás megítélésében. Hans Grimm „Volk ohne Raum” c. regényét pl. a közfelfogás a háború utáni nemzeti megújulás egyik legfontosabb irodalmi alkotásának tartja. Linden elismeri a regény értékeit, de hibáztatja Grimm egyoldalúságát, hogy a szociális probléma helyes megoldását a gyarmatkérdéstől teszi függővé; a történelem — úgymond — rácafoolt Grimmre: a belső megújulás a németiség térhiányán is segíteni fog (447. l.). Végül találunk a könyvben olyan ítéleteket, melyek az értékelés szempontjait illetőleg homályban hagyják az olvasót. Nem értjük például az író ellenszenvét Freidankkal, a német középkor nagy és népszerű tanítómesterével szemben, akit éppen csak megemlít; Kotzebue talán hazafiatlansága miatt maradt ki egészen könyvből, pedig művei hosszú ideig német világsikert jelentettek az európai színpadokon; feltűnő mostohán, sommásan intézi el szerzőnk az újabb osztrák írókat is, lehet, hogy ellenszenvre katolikus vallásosságuk iránt még erősebb volt, mint a német népegység gondolatához való ragaszkodása. Pedig ez a gondolat hamar felbukkan a könyvben, s a magyar olvasó bizonyára fokozottabb mértékben felfigyel arra, hogy a német „népterület” már a XIV. század elején Erdély déli határáig terjed (60. l.), s hogy Adam Müller-Guttenbrunn, a külföldi német irodalom „első jelentékeny alakja”, aki „kíméletlen nyíltsággal” felfedi az „áldatlan budapesti magyarosító politika” rúgóit (439. l.). A „sziléziai” (!) Lenauról, a magyar föld költőjéről ellenben szürke és felületes képet kapunk, pusztai dalai alig felsorban, két gondolatjel közt szerepelnek (364. l.); persze Lenau tragikus szenvedéllyel szerette Sophie Löwenthalt.

Részletesen foglalkoztunk Linden irodalomszemléletével; de úgy éreztük, hogy ez tekintettel az előttünk fekvő könyv előrelátható elterjedésére és közvéleményformáló hatására, kötelességünk. Kötelességünk különösen a magyar szakközönséggel szemben, hogy felhívjuk a figyelmet az új irodalomszemlélet veszélyes egyoldalúságaira. Mert ezt a szemléletet, mely a keresztény-humanisztikus értékrendszerrel merőben ellenkező alapon tárja elénk a német irodalmi fejlődést, a szerző anyagismeretének, írói értékeinek és szerkesztő készségének elismerése mellett határozottan el kell utasítanunk. Lehangelő érzéssel tesszük le Linden könyvét. Irodalomtörténeti tanulmányaink során összefoglaló műveket olvasva, önkéntelenül felmerült előttünk a német ember irodalmi eszményképe. Ennek az irodalmi ember-eszménynek a képviselője eddig a küzködő, szüntelenül munkálkodó, az igazi emberiség magaslatára törekvő Faust volt. Az új irodalomtörténeti szintézisből a német irodalmi ember-eszmény egy másik képviselője bontakozik ki: Hagen. Fűzzük tovább a gondolatot? Faust fejlődése végén honalapító munkát végez: szabad földre szabad népet telepít, Hagen pedig, a sötétség hatalmainak fia gyilkos küldetésével mindent elpusztító öldöklés előidézője. Vajjon ezután csakugyan Hagen lesz a német irodalmi ember-ideál?

Pukánszky Béla.

Rezensent unterzieht die neue, auf dem geistigen Wertsystem der nationalen Revolution beruhende Literaturgeschichte W. Lindens namentlich auf ihre Werturteile hin einer eingehenden Prüfung. Die in dem Buch enthaltenen neuen Werturteile sind teils positiv, teils negativ. Die positiven — leider zum grossen Teil Misswertungen — ergeben sich zunächst aus der einseitigen Überschätzung der rassischen Kräfte, vor allem der nordischen Rasse. Unzulänglich begründete Urteile und Behauptungen dieser Art finden sich in den Abschnitten über die germanische Vorzeit (S. 7: „bis an die Küste Japans schiffen mit Hackenkreuzzeichen geschmückte blonde und blauäugige Krieger“), den Kampf des Germanentums mit dem „entnordeten Römertum“ (S. 11), in der Annahme, die italienische Renaissance sei aus „germanischem Bluterbe“ erwachsen (S. 177) und in der masslosen Überschätzung der nur mittelbar zugänglichen germ. Helden-dichtung (S. 31). Aus „nordischem Blut“ lässt Verf. ein germanisches „Lebensgefühl“ erstehen, dessen positiver Inhalt schwer zu bestimmen ist; wesentlich ist seine ablehnende Haltung gegenüber dem Christentum. Kennzeichen dieses zu einem wichtigen Wertmesser erhobenen Lebensgefühls findet Verf. im Nibelungenlied (S. 98), in den Werken der grossen ritterlichen Epiker (S. 91), bei Walther v. d. Vogelweide und Ulrich v. Hutten; bei letzteren werden die kirchenfeindlichen Bezüge ihrer Werke scharf herausgearbeitet. Einen wesentlichen Zug der „deutschen Bewegung“ 1750—1830 erblickt Verf. darin, dass sie „ganz anderer Artung“ sei als das Christentum (S. 275, vgl. auch S. 319 den zusammenfassenden Satz über Goethes Frömmigkeit!), und auch in der Darstellung der Dichtung des 19. und 20. Jh.-s wendet er sich mit Vorliebe den Zeugnissen individueller, dem Christentum sich entgegensetzender Religiosität zu, bei G. Büchner (S. 368), G. Frenssen (S. 430), Hermann Burte (S. 435) und P. Ernst (S. 442), die er meist überwertet. — Als „Hüter nordischen Bluterbes“ gilt für Verf. der brandenburgisch-preussische Staat (S. 179). Hieraus folgt die einseitig „preussische“ Deutung mancher Dichter, z. B. Lessings; fast nur als politischer Romanschriftsteller wird Wieland dargestellt; unklar bleibt hier der Satz, dass Wieland, der meistgelesene Schriftsteller seiner Zeit „auf die heraufkommende neue Generation ohne Eindruck“ geblieben sei (S. 269). In dem Abschnitt über den „nordisch-willenhafte“ Schiller findet sich der Satz, Goethe habe ihm den „Einblick in seine tiefste und weltanschaulich bedeutsamste Dichtung verwehrt“ (S. 309). Vgl. dagegen die einschlägigen Briefe Goethes 22., 24., 27. VI. 1797 und Schillers 23., 26. VI. 1797! Stark überschätzt werden die „soldatischen“ Dichter des 18. und 19. Jh.-s: Klinger, Grabbe (S. 368) und namentlich die unmittelbaren Vorläufer nationalsozialistischer Dichtung, bei denen die an sich anerkennenswerte soldatische oder politische Leistung auch ihre schriftstellerische Beurteilung entscheidet. (Ähnliches teils auch in der älteren Lit. z. B. bei Oswald v. Wolkenstein und Grimmelshausen.)

Die negativen Werturteile bestimmt vor allem Verf.-s scharfe Stellungnahme gegen das Judentum. Jüdische Schriftsteller werden entweder totgeschwiegen (Bahr, Schnitzler, St. Zweig, Wassermann, Wedekind, Werfel u. a. m.) oder als Schädlinge des Deutschtums abgetan (Heine, Hofmannsihal). In der meist sachlichen Darstellung des jüdischen Einflusses verdient der Vorwurf Beachtung, Lessing sei dem Irrtum verfallen, das Judentum nicht als Rasse, sondern nur als Religion zu erkennen (S. 265), während doch Verf. selbst über Heine bemerkt, er habe seine Feder auch seinen „Glaubensgenossen“ gegen-

über zu ständigen Erpressungen benutzt (S. 361). Zu weit geht Verf. in der summarischen Verurteilung des mit „Juden durchsetzten“ Expressionismus (S. 420). — Eine weifere Reihe negativer Werturteile ergibt sich daraus, dass Verf. das christlich-humanistische Bildungsideal schroff ablehnt. Immer wieder wird auf die „Überfremdung“ des Deutschtums durch das Christentum, diesen „mediterran-orientalischen Glauben“ hingewiesen (S. 272., 390) und selbst die ahd. Lautverschiebung dem Einfluss des Christentums zugeschrieben (S. 41). Bezeichnende, in diesen Zusammenhang gehörende Deutungen und Wertungen enthalten die Abschnitte über Luther (155—7), die Barockdichtung (183), die romantische Malerei (333), Ricarda Huch (417), Th. Mann (418), und wohl der Ablehnung des humanistischen Bildungsideals ist es zuzuschreiben, dass selbst der Name Wilhelm v. Humboldts unerwähnt bleibt. — Auch „entpolitisierte“ Erscheinungen der dt. Literaturgeschichte geben zu Werturteilen mit negativem Vorzeichen Anlass (S. 243, 276, 316). — Unklar bleibt u. a. die stiefmütterliche Behandlung Freidanks, das Verschweigen Kotzebues und die Unterschätzung der neuesten österreichischen Dichtung. Eine bezeichnende Misswertung ist schliesslich die Erhebung des ungarneindlichen Adam Müller-Guttenbrunn zur „ersten bedeutenden Gestalt auslanddeutscher Dichtung“ (439), wogegen der deutschungarische Lenau als „Schlesier“ flächenhaft erledigt wird (364). Im ganzen lehnt Rezensent die rassistisch und politisch vereinseitigte Literaturbetrachtung des Verf.-s bei Anerkennung seiner Stoffbeherrschung und schriftstellerischen Leistung entschieden ab.

Béla Pukánszky.

Kiadásért felelős: Pukánszky Béla.

28.392. - Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

3820-1959

